

૮.૧૧ પચ્ચક્ષાણ એટલે ?

પ્રત્યાખ્યાન એટલે કે પચ્ચક્ષાણ શબ્દનો અર્થ ત્યાગ કરવું અને પાળવું એમ બે પ્રકારે થાય છે. આ પચ્ચક્ષાણ મૂળ ગુણરૂપ અને ઉત્તર ગુણરૂપ એમ બે પ્રકારે હોય છે.

મૂળ ગુણરૂપ પચ્ચક્ષાણ ના બે ભેદ છે. ૧. દેશથી ૨. સર્વથી તેમાં સર્વથી મૂળગુણરૂપ પચ્ચક્ષાણ પંચ મહાવ્રત રૂપ તે સાધુ ભગવંતો હોય છે. અને દેશથી મૂળગુણરૂપ પચ્ચક્ષાણ પંચ અણુવ્રત રૂપ તે શ્રાવકને હોય છે.

સર્વથી ઉત્તરગુણરૂપ પચ્ચક્ષાણ અનાગત આદિ દશ પ્રકારે હોય છે.

૧. **અનાગત પચ્ચક્ષાણ** : પર્યુષણ વગેરે પર્વમાં ગુરુ, ગ્લાન, તપસ્વી વગેરેનું વૈયાવચ્ચ કરવાના કારણે અગાઉથી અદ્ભુત વિગેરે તપ કરે તે.
૨. **અતિક્રાન્ત** : પર્યુષણ વગેરે પર્વમાં વૈયાવચ્ચ વગેરેના કારણે તપ ન થયો હોય તો પછીથી કરે તે.
૩. **કોટિ સહિત** : ચોવિહાર ઉપવાસ વિગેરે તપ કર્યું હોય તે પૂરું થતાં તરત જ તેવું જ પચ્ચક્ષાણ ફરીથી કરે તે.
૪. **નિયંત્રિત** : કોઈ પણ સંજોગોમાં અમુક દિવસે, અમુક તપ કરીશ-એવો અગાઉથી નિયમ લઈ ધારેલ દિવસે તે તપ કરે જ. (હાલ વિચ્છેદ થયું છે)
૫. **અનાગાર** : આગાર (છૂટ) રાખ્યા વિના પચ્ચક્ષાણ કરે તે.
૬. **આગાર** : આગાર (છૂટ) રાખીને પચ્ચક્ષાણ કરે તે.
૭. **નિરવશેષ** : ચાર પ્રકારના આહાર તથા અણાહાર વસ્તુનું પચ્ચક્ષાણ કરે તે.
૮. **પરિમાણકૃત** : દત્તિ, કવળ (કોળીયો) કે ઘરની સંખ્યા ધારે તે
૯. **સાંકેતિક** : અંગુઠો આદી ચિહ્ન વડે ફરી પચ્ચક્ષાણ પારવાનું ધારે તે. તે આઠ ભેદ છે.
૧૦. **અદ્ધા** : કાળના પરિમાણવાળું પચ્ચક્ષાણ. તે નવકારશી વગેરે દશ ભેદ છે.

સાંકેતિક પચ્ચક્ષાણના આઠ ભેદ આ પ્રમાણે છે.

૧. **અંગુઠુ સહિય** : મુઠીમાં અંગુઠો રાખી ત્યાં સુધી.
૨. **મુઠ્ઠી સહિય** : મુઠ્ઠી વાળી રાખી ત્યાં સુધી.
૩. **ગાંઠ સહિય** : ગાંઠ બાંધી ત્યાં સુધી.
૪. **ઘર સહિય** : ઘરે જઈ ત્યાં સુધી.
૫. **પ્રસ્વેદ સહિય** : શરીરે પરસેવાના ધિંદુ નીકળે ત્યાં સુધી.
૬. **ઉસ્સાસહિય** : શ્વાસોશ્વાસ લાઉં અથવા જીવું ત્યાં સુધી.
૭. **થિલુક સહિય** : વાસણે ચોંટેલા પાણીના ધિંદુ સુકાય ત્યાં સુધી.
૮. **જોઈકુખ સહિય** : દીવા વગેરેની જ્યોતિ રહે ત્યાં સુધી.

પચ્ચક્ષાણ પુરું થયું હોય અને ભોજન સામગ્રી તૈયાર ન હોય અથવાતો કાર્ય પ્રસંગ જમવાને વાર હોય ત્યારે ઉપરના આઠમાંથી કોઈપણ પચ્ચક્ષાણ કરી શકાય છે.

આહાર ચાર પ્રકારે છે.

૧. **અશન** : તરત જ ભૂખ શમાવે તે. દા.ત. રોટલી, રોટલા, પુડલા, ભાત, શાક, મગ, દૂધ, દહિંચરા વગેરે પકવાણ, સૂરણ, પ્રમુખ કંદ વિગેરે ફળ, ફુલ, શાક વગેરે જાણવા.
૨. **પાન** : પીવા યોગ્ય પદાર્થ દા.ત. પાણી, છાશ, કેરડા, જવ, કાકડી વગેરેના ધોયણ, મદિરા, શરખત વગેરે.
૩. **ખાદિમ** : શેકેલા ધાન્ય, કળ, મેવા વિગેરે જેનાથી થોડી તૃપ્તિ થાય તે.
૪. **સ્થાદિમ** : સ્વાદ માટે જે ખવાય તે. દા.ત. મુખવાસ, તજ, લવિંગ, એલચી, સુંઠ, જીરું અજમો, ચૂરણ વગેરે.

આગાર એટલે છૂટ. કોઈપણ પરચક્ષાણ લેતી વખતે સાથે આગાર લેવામાં આવે છે. જેથી કરીને આપણા પરચક્ષાણનો ભંગ ન થાય. તે આગારો ના નામ અને વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે.

અનાભોગ : એટલે વિસ્મરણ (ભૂલી જવું), કાર્યમાં વ્યસ્ત હોવાથી અથવાતો ભૂલમાં કોઈ પદાર્થ મોટામાં મુકાઈ જાય તો પરચક્ષાણનો ભંગ ન થાય માટે આ આગાર ખોલવામાં આવે છે.

સહસાગારેણ : એટલે પરચક્ષાણ હોવા છતાં વરસાદના છાંટા મોટામાં આવી જાય અથવા દહીં મથતાં ટીપું મોટામાં પડી જાય તો ભંગ ન થાય.

મહત્તરાગારેણ : મોટી નિર્જરાના કારણભૂત સંઘ વગેરેના કાર્યને માટે વડીલની આજ્ઞાથી પરચક્ષાણ કાળ પહેલા પારે તો ભંગ થાય નહિ.

સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણ : તીવ્ર રોગ, દુઃખાવો વિગેરેના કારણે શરીરની સ્વસ્થતા માટે ઔષધ વિગેરેના કારણે પરચક્ષાણનો કાળ પૂર્ણ થયા પહેલા કાંઈ પદાર્થ લે તો ભંગ થાય નહિં.

પચ્છન્નકાલેન : વરસાદ, ધૂળના ગોટા વિગેરેના કારણે સૂર્ય ઢંકાઈ જાય અને કાળની ગણતરી ન રહે અને પરચક્ષાણ થઈ ગયું છે એમ સમજી પારી લે તો ભંગ ન થાય.

પરંતુ પાછળથી ખબર પડે તો મોટામાં હોય તે રાખમાં પરડાવવું અને હાથમાં હોય તે વાસણમાં પાછું મુકી દેવું પછી વખત થયે જમવું. દરેક આગારમાં આ વાત સમજી લેવી.

દિસામોહેણ : પૂર્વ દિશાને પશ્ચિમ દિશા માની લે અને વખત થયો છે એમ સમજીને પરચક્ષાણ પારી લે તો ભંગ ન થાય.

સાહુવયણેણ : એટલે ઉગ્ધાડા પોરિસિ એ પ્રકારનું સાધુનું વચન સાંભળીને પોરિસિ થઈ ગઈ એમ સમજી પારી લેતો ભંગ થાય નહિં.

લેવાલેવેણ : ઘી વગેરે જે વિગઈનો સાધુ ભગવંત ને નિયમ હોય તે વિગઈવાળો ચમચો કે હાથ લુંછીને તેનાથી બીજી વસ્તુ વહોરાવેતો પરચક્ષાણ ભંગ થાય નહિં (આ આગાર સાધુ ભગવંત માટે છે)

ત્રિહત્ય-સંસદ્દેણ : રોટલી, રોટલા, શાક વગેરેને ઘી લગાડેલ હોય તેમ છતાં નીવિ કે વિગઈના પરચક્ષાણમાં લેવામાં આવે તો મુનિને પરચક્ષાણનો ભંગ થાય નહિં.

ઉક્તિ વિવેગેણ : રોટલી, રોટલા વગેરે ઉપર ગોળ વગેરે વિગઈ મુકેલી હોય પછી તે લઈ લેવામાં આવે છતાં તેનો કંઈક અંશ ચોંટી રહેલ હોય તેવા રોટલા વગેરે લેવામાં આવે તો મુનિને પરચક્ષાણનો ભંગ થાય નહિં.

પદુચ્ચમક્ષિખેણ : રોટલી, રોટલા વગેરેને કુણા રાખવા માટે કરતી વખતે તેલ કે ઘીની આંગળીથી ચોપડીને કરે તેમાં કાંઈક વિગઈઓ ભાગ આવ્યા છતાં મુનિને પરચક્ષાણનો ભંગ થાય નહિં.

પારિશ્ચવણિયાગારેણ : જે આહાર વાપરતા વધી પડે તે પરઠવતા દોષ-લાગતો હોય તો ગુરુની આજ્ઞાથી પરચક્ષાણ હોવા છતાં વાપરે તો ભંગ થાય નહિં.

અમુક આગારો ફક્ત સાધુ ભગવંત માટે છે પરંતુ પાઠ સંલગ્ન હોવાથી શ્રાવકમાં પણ ખોલાય છે.

સાગરિયાગારેણ : ગૃહસ્થની હાજરીમાં મુનિને આહાર પાણીની મનાઈ છે. કોઈ ગૃહસ્થ આહાર કરતી વખતે આવ્યો હોય અને તે સ્થિર રહેવાનો હોય તો સાધુ ભગવંત અન્યત્ર જઈ આહાર કરે તો ભંગ થતો નથી. તેજ રીતે ગૃહસ્થને જમતી વખતે અગ્નિ, સર્પ વગેરેનો ઉપદ્રવ હોય તો અન્યત્ર જઈ ભોજન કરે તો પરચક્ષાણ ભંગ થાય નહિં.

આઉંટણપસારેણ : જમવા બેઠા, પછી ખાલી ચઢી જવાના કે એવા કોઈ કારણે હાથ-પગ આદિ અંગોપાંગ સંકોચવા કે પ્રસારવા પડે તેથી આસન જરા ચલાયમાન થાય તો પરચક્ષાણનો ભંગ થતો નથી.

ગુરુઅભુદ્ધાણેણં : એકાસણાદિ તપ કરતાં ગુરુ મહારાજ આવે તો વિનય સાચવવા ઊભા થવું જોઈએ તે સાચવે તો પચ્ચક્ષમાણ ભંગ થાય નહિં.

પાણસ્સ : હવે પાણી સંબંધી છ આચાર બનાવે છે.

લેવેણવા : અોસામણ, આંબલી, દ્રાક્ષ વગેરેના પાણી, તે લેપકૃત કહેવાય અહિં વા શબ્દથી દરેકમાં એક થી એક પડિયાતા પણું બતાડે છે. એટલે કે લેપકૃત કરતાં અલેપકૃત ચડે. તેના કરતાં ત્રણ ઉભરાઓ ઉકાળેલું પાણી વધુ ચડે. આ રીતે સમજવું.

અલેવેણવા : અલેપકૃત પાણી તે લેપ વગરનું કાંજી વિગેરેનું ધોવાણ કે છાશની આશ વિગેરે.

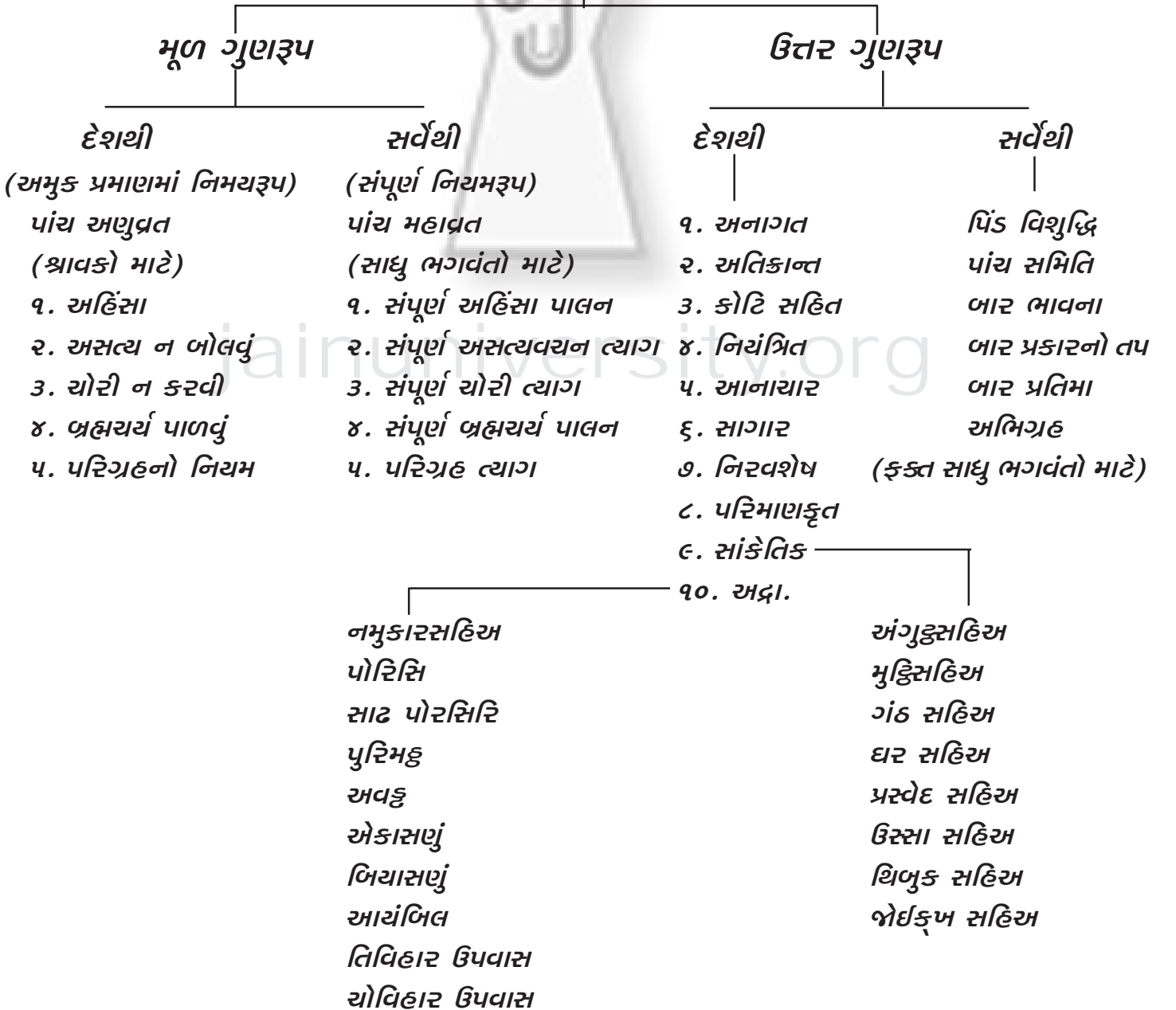
અચ્છેણવા : અભ્છ એટલે નિર્મળ જળ. તે ત્રણ ઉકાળાથી ઉકાળેલું ઉષ્ણ જળ અથવા ફળ આદિનું ધોપણ જાણવું.

બહુલેવેણવા : બહુ લેપ એટલે ચોખા પ્રમુખનું ધોપણ.

સસિત્થેણવા : આટાથી ખરડાયેલ હાથ કે વાસણનું ધોપણ જેમાં આટાના રજકણો પણ આવી જાય છે.

અસિત્થેણવા : આટાથી ખરડાયેલ હાથ અથવા વાસણનું ધોયણ જેમાં આટાના રજકણ આવે નહિં એવું ગાળુલું ધોપણનું પાણી.

પચ્ચક્ષમાણ

પચ્ચક્ષ્માણ કરનારે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વિગતો

- ૧ કોઈપણ પચ્ચક્ષ્માણ સૂર્યોદય થતાં પહેલાં ઉત્કૃષ્ટ ફળ મળે છે.
- ૨ કોઈપણ પચ્ચક્ષ્માણ પારતી વખતે બેસીને પલાઠીવાળી મુઠ્ઠીવાળીને ત્રણ નવકાર ગણવા.
- ૩ નવકારશી સૂર્યોદય પછી ૪૮ મિનિટે, પોરિસિ - લગભગ ત્રણ કલાકે સાઠ પોરિસિ લગભગ સાડા ચાર કલાકે, પુરિસુક - લગભગ છ કલાકે, અવકુ - લગભગ નવ (૯) કલાકે પચ્ચક્ષ્માણ પારી શકાય.
- ૪ એકાસણું, બિયાસણું, આયંબિલ વિગેરે તપમાં જમતાં પહેલાં પાટલો સ્થિર રાખવો. ત્યારબાદ જમી લઈએ ત્યાં સુધી પાટલો હલવો ન જોઈએ.
- ૫ તપશ્ચર્યામાં અભક્ષ્ય, અનંતકાય ખવાય નહિં (દા.ત. ચોકલેટ, આઈસ્ક્રીમ, બરફ, ઠંડા પીણા, બહારની મિઠાઈઓ)
- ૬ એકાસણું, બિયાસણું, આયંબિલ વગેરે તપમાં જમી લીધા બાદ તિવિહાર નું પચ્ચક્ષ્માણ કરવું. (બિયાસણામાં બીજી વખત જમી લીધા બાદ તિવિહાર કરવો.)
- ૭ સાંજે સૂર્યાસ્ત પહેલા પાણહારનું પચ્ચક્ષ્માણ કરવું.
- ૮ એકાસણું, આયંબિલમાં ઠામ ચોવિહાર કરવો હોય તેમણે જમી લીધા બાદ- ચઉવિહાર નું પચ્ચક્ષ્માણ કરવું (સાંજે પચ્ચક્ષ્માણ લેવું જરૂરી નથી)
- ૯ દરેક તપશ્ચર્યામાં ત્રણ ઉકાળાવાળું પાણી વાપરવું.

પચ્ચક્ષ્માણ કરવાથી પ્રાપ્ત થવું ફળ

- ૧ સવારમાં નવકારશી અને સાંજના ચઉવિહારનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર જીવ તિર્યંચ કે નરક ગતિમાં જતો નથી.
  - ૨ ધર્મની ભાવના વિના જે દુઃખો સહન કરવામાં આવે છે અને તેનાથી જે કર્મો ક્ષય થાય છે તેને અકામ નિર્જરા કહેવાય.
  - ૩ નારકીમાં રહેલો આત્મા અકામ નિર્જરા વડે ભયંકર દુઃખોને સહન કરવાથી સો વર્ષમાં જેટલાં ખપાવે તેટલા જ કર્મો માત્ર નવકારશીનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનારો ખપાવી શકે છે.
  - ૪ પોરસીનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર એક હજાર વર્ષોના કર્મો ખપાવી શકે છે.
  - ૫ સાઠ પોરસીનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર દસ હજાર વર્ષોના કર્મો ખપાવી શકે છે.
  - ૬ પુરિમુટનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર એક લાખ વર્ષના કર્મો ખપાવી શકે છે.
  - ૭ એકાસણાનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર દસ લાખ વર્ષના કર્મો ખપાવી શકે છે.
  - ૮ નીવિનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર એક કોડ વર્ષના કર્મો ખપાવી શકે છે.
  - ૯ એકલઠાણાનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર દસ કોડ વર્ષના કર્મો ખપાવી શકે છે.
  - ૧૦ એકલદતનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર સો કોડ વર્ષના કર્મો ખપાવે છે.
  - ૧૧ આયંબિલનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર એક હજાર કોડ વર્ષના કર્મો ખપાવે છે.
  - ૧૨ ઉપવાસનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર દસ હજાર કોડ વર્ષના કર્મો ખપાવે છે.
  - ૧૩ છકુનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર એક લાખ કોડ વર્ષના કર્મો ખપાવે છે.
  - ૧૪ અહમનું પચ્ચક્ષ્માણ કરનાર દસ લાખ કોડ કોડના કર્મો ખપાવે છે.
- આ પ્રમાણે એક એક ઉપવાસની વૃદ્ધિએ દસ ગુણા વર્ષો વધારતા જવું એટલા નરકના ઘોર દુઃખો કપાય.

પચ્ચક્ષ્માણ (પ્રતિજ્ઞા) સાચુ ક્યારે કહેવાય?

- ૧ **શ્રદ્ધા** : કેવળી ભગવંતે ઉપદેશોલાં સર્વે પચ્ચક્ષ્માણો મોક્ષમાર્ગનાં સાધનભૂત છે એવી દટ શ્રદ્ધા એ દર્શનશુદ્ધિ છે.
- ૨ **જ્ઞાન** : પચ્ચક્ષ્માણ વિષયક સર્વ બાબતોના જાણકાર થવું. જેણે પચ્ચક્ષ્માણ કરવું હોય તેને, પોતે જ પચ્ચક્ષ્માણ કરે છે તેનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. પચ્ચક્ષ્માણનું સ્વરૂપ, તેના પાઠોનો ભાવાર્થ, તેના આગારો, તેનું ફળ તેમાં કઈ વસ્તુ કલ્પે, કઈ વસ્તુ ન કલ્પે વગેરેની સમજણ તે જ્ઞાનશુદ્ધિ છે.
- ૩ **વિનય** : ગુરુવંદન કરવાથી વિનય થાય છે. ગુરુના વિનય-બહુમાનપૂર્વક જ પચ્ચક્ષ્માણ આરાધવું. **ગુરુને વિધિપૂર્વક વંદન કરીને પચ્ચક્ષ્માણ લેવું તે વિનયશુદ્ધિ છે.**
- ૪ **અનુભાષણ** : પચ્ચક્ષ્માણ લેતી વખતે ઉપયોગ રાખી ગુરુમહારાજ 'પચ્ચક્ષ્માઈ' બોલે ત્યાં 'પચ્ચક્ષ્મામિ' અને 'વોસિરઈ' બોલે ત્યાં 'વોસિરામિ' બોલવું તે અનુભાષણશુદ્ધિ છે.
- ૫ **અનુપાલન** : સંકટ સમયે પણ પચ્ચક્ષ્માણ ભાંગ્યા વિના સંપૂર્ણ સાવધાનીથી પાળવું. અટવીમાં, દુષ્કાળમાં કે મહારોગ ઉત્પન્ન થવા છતાં, પચ્ચક્ષ્માણ ભાંગ્યા વિના બરાબર પાળવું તે પાલના શુદ્ધિ છે.
- ૬ **ભાવ** : માયાશલ્ય, મિથ્યાત્વશલ્ય, નિયાણશલ્ય રાખ્યા વિના સકામ નિર્જરા થાય તેમ બરા ભાવથી પચ્ચક્ષ્માણ પૂર્ણ કરવા તત્પર રહેવું તે ભાવશુદ્ધિ છે.
પચ્ચક્ષ્માણની આ છ શુદ્ધિ છે, તે જાળવવાથી પચ્ચક્ષ્માણનું વાસ્તવિક ફળ પામી શકાય છે.
- ૭ કોઈપણ પચ્ચક્ષ્માણ આપણો આત્મા તેમ જ દેવ અને ગુરુ આ ત્રણેની સાક્ષીએ કરવું જોઈએ.
આત્માસાક્ષી : સવારમાં સૂર્યોદય પહેલાં ઊઠીને તરત જ પોતાની જાતે પચ્ચક્ષ્માણ લઈએ અથવા ધારીએ તો આત્માસાક્ષીએ પચ્ચક્ષ્માણ કર્યું કહેવાય.
દેવસાક્ષી : દેરાસરમાં કે અન્યત્ર પ્રભુજી સમક્ષ 'ઈચ્છકારી ભગવન્ પસાય કરી પચ્ચક્ષ્માણનો આદેશ દેશોજી' એમ બોલીને ગુરુમહારાજના મુખેથી, વડીલ શ્રાવકના મુખેથી આપણી જાતે પચ્ચક્ષ્માણ લઈએ અથવા ધારીએ તે દેવ એટલે ભગવાનની સાક્ષીએ પચ્ચક્ષ્માણ કર્યું કહેવાય.
ગુરુસાક્ષી : જયણાપૂર્વક ઉપાશ્રયે જઈ વિનય-વિવેક અને બહુમાન સહિત વિધિપૂર્વક વંદન કરી ગુરુમહારાજ પાસે પચ્ચક્ષ્માણ લઈએ તે ગુરુની સાક્ષીએ પચ્ચક્ષ્માણ કર્યું કહેવાય.
- ૮ પોતાની જાતે કે ગુરુ પાસે પચ્ચક્ષ્માણ કરતી વખતે પચ્ચક્ષ્માણમાં ઉપયોગ હોવો જોઈએ. ઉપયોગ વિના કરેલું પચ્ચક્ષ્માણ દ્રવ્ય પચ્ચક્ષ્માણ બને.
- ૯ સવારનાં પચ્ચક્ષ્માણ આત્માસાક્ષીએ સૂર્યોદય પહેલાં લઈ લેવાં જોઈએ. પચ્ચક્ષ્માણનો પાઠ ન આવડતો હોય તો 'માટે આજે અમુક પચ્ચક્ષ્માણ છે' એમ મનમાં ધારણા કરી લેવી જોઈએ. પચ્ચક્ષ્માણ ધારીએ તે પણ પચ્ચક્ષ્માણ લીધા બરાબર જ છે, પછી તેમાં કોઈ ફેરફાર થઈ શકે નહિ.
- ૧૦ પચ્ચક્ષ્માણમાં 'ઉગ્ગએ સૂરે' અને 'સૂરે ઉગ્ગએ' આમ બે પ્રકારના પાઠ આવે છે.
- ૧૧ જે પચ્ચક્ષ્માણમાં 'ઉગ્ગએ સૂરે' પાઠ આવે છે તે પચ્ચક્ષ્માણો સૂર્યોદય પહેલાં લેવાથી કે ધારવાથી જ શુદ્ધ ગણાય છે.
- ૧૨ પચ્ચક્ષ્માણ લેવામાં લેનારનો ઉપયોગ અર્થાત્ ધારેલું પચ્ચક્ષ્માણ જ પ્રમાણ છે, પણ પચ્ચક્ષ્માણનો પાઠ બોલવામાં થતી અક્ષરની ભૂલ પ્રમાણ નથી. અક્ષરની ભૂલ થઈ હોય એટલે કે ચઉવિહાર ઉપવાસ લેતી વખતે પાઠમાં ચઉવિહારને બદલે તિવિહાર બોલાઈ જાય અથવા તિવિહાર ઉપવાસ લેતી વખતે પાઠમાં ચઉવિહાર બોલાઈ જાય, એગાસણને બદલે બિયાસણ અને બિયાસણને બદલે એગાસણ પાઠ ભૂલથી બોલાઈ જાય-આમ ફેરફારવાળો પાઠ બોલવા છતાં પણ પચ્ચક્ષ્માણ તો લેનારે જે ધાર્યું હોય તે જ પ્રમાણ ગણાય છે.
- ૧૩ આપણે જે પચ્ચક્ષ્માણ કરવું હોય તે પચ્ચક્ષ્માણનો લાભ આપણને પૂરેપૂરો મળે તે માટે પચ્ચક્ષ્માણ સૂર્યોદય પહેલાં જ લઈ લેવું જોઈએ અથવા ધારી લેવું જોઈએ.

- ૧૪ નવકારશીનું પરચક્રમાણ નવકાર બોલીને પારવામાં આવે છે, માટે એ નવકારશીનું પરચક્રમાણ કહેવાય છે.
- ૧૫ નવકારશીનું પરચક્રમાણ કરનાર નવકાર ગણ્યા વિના ભોજન કરે તો તેના પરચક્રમાણનો ભંગ થાય છે, કેમ કે પરચક્રમાણના પાઠમાં નવકાર ગણવાનું સ્વીકારેલું છે. ('શ્રાદ્ધવિધિ')
- ૧૬ નવકારશીનું પરચક્રમાણ સૂર્યોદય પહેલાં ધારી લેવું જોઈએ, તો જ તે શુદ્ધ ગણાય. સૂર્યોદય પછી ધાર્યું હોય તો શુદ્ધ ગણાય નહિ. તેનો લાભ ઘટે, યથાર્થ ફળ મળે નહિ.
- ૧૭ વર્તમાન કાળે ૧૬ ઉપવાસથી એક સાથે મોટું પરચક્રમાણ આપવાની સામાયારી નથી. નવકારશીથી માંડીને ૧૬ ઉપવાસ સુધીનાં પરચક્રમાણમાંથી પોતાને જે પરચક્રમાણ કરવું હોય તે નક્કી કરીને 'મારે આજે અમુક પરચક્રમાણ છે' એમ પોતાની જાતે પ્રગટપણે કે મનમાં બોલવું તેને પરચક્રમાણ ધાર્યું કહેવાય.
- ૧૮ જે પરચક્રમાણ ધરાય તે પરચક્રમાણ લીધા બરાબર જ હોવાથી, દેવ-ગુરુની સાક્ષીએ લેતી વખતે તે જ પરચક્રમાણ લેવું અર્થાત્ તેનાથી અધિક લેવું, પણ ઓછું લેવું નહિ.
- ૧૯ જેમ પરચક્રમાણનો પાઠ બોલીને લીધેલા પરચક્રમાણને તેનાથી નાના પરચક્રમાણમાં ફેરવી શકાવું નથી તેમ ધારેલા પરચક્રમાણને પણ તેનાથી નાના પરચક્રમાણમાં ફેરવી શકાવું નથી.
- ૨૦ તિવિહાર ઉપવાસ, આયંબિલ, એકાસણું કે બિયાસણાનું પરચક્રમાણ ધારતી વખતે તેની સાથે પોરિસી, સાક્રુપોરિસી, પુરિમુદ્દે વગેરે પરચક્રમાણમાંથી પોરિસી વગેરે જે પરચક્રમાણ કરવું હોય તે પણ ધારવું જોઈએ.
- ૨૧ સાક્રુપોરિસી આદિનાં પરચક્રમાણ તે તે પરચક્રમાણના સમયે થોડી વાર હોય ત્યારે પણ લઈ શકાય છે, અથવા ધારી શકાય છે.
- ૨૨ પરંતુ આમાં એટલું સમજી લેવાનું કે નવકારશીનું પરચક્રમાણ સૂર્યોદય પૂર્વે ધારવાને બદલે સૂર્યોદય પછી ધાર્યું હોય તો તેમાં આગળ વધીને કરેલાં બધાં પરચક્રમાણ અશુદ્ધ ગણાય છે.
- ૨૩ ઉપાશ્રયે જઈ આસન ઉપર બિરાજમાન ગુરુમહારાજને વિધિપૂર્વક વંદન કરી 'ઈચ્છકારી ભગવન્ પસાય કરી પરચક્રમાણનો આદેશ દેશોજી' એમ બોલીને આપણે પરચક્રમાણ લઈએ તો ગુરુમહારાજનો વિનય કરીને વિવેકપૂર્વક પરચક્રમાણ લીધું કહેવાય.
- ૨૪ ગુરુમહારાજ પરચક્રમાણનો પાઠ બોલે તો ઉપયોગપૂર્વક સાંભળવો જોઈએ આપણે આવડતું હોય તે પરચક્રમાણ સાથે સાથે મનમાં બોલતાં રહેવું જોઈએ. ગુરુમહારાજ જ્યાં 'પરચક્રમાઈ' બોલે ત્યાં 'પરચક્રમામિ' અને 'વોસિરઈ' બોલે ત્યાં 'વોસિરામિ' બોલવું જોઈએ.
- ૨૫ પૌષ્ઠમાં તિવિહાર ઉપવાસ, આયંબિલ કે એકાસણું કરનારે ઓછામાં ઓછું પુરિમુદ્દેનું પરચક્રમાણ કરવું જોઈએ એવી મર્યાદા છે.
- ૨૬ દેરાસરમાં ગુરુમહારાજ સ્તુતિ કે ચૈત્યવંદન કરતા હોય ત્યારે તેમની પાસે પરચક્રમાણ મગાય નહિ. તેવા વખતે પરચક્રમાણ માગવાથી તેમને પ્રભુભક્તિમાં વિક્ષેપ થાય છે. તેથી પ્રભુભક્તિ વિક્ષેપ ન પડે તેવી રીતે વિવેકપૂર્વક તેમની પાસે પરચક્રમાણ લેવું જોઈએ.
- ૨૭ દેરાસરની બહાર રસ્તા ઉપર, ઉપાશ્રયની બહાર રસ્તા ઉપર, ઉપાશ્રયમાં આવવા-જવાના રસ્તામાં, ઉપાશ્રયના દાદરમાં, આયંબિલખાતા વગેરેમાં કે આપણા ઘેર ગોચરી-પાણી વહોરવા પધાર્યા હોય ત્યાં અને બજાર વચ્ચે ગુરુમહારાજને રોકીને, ઊભા રાખીને, અવિધિથી તેમ જ અવિનય અને અવિવેકપૂર્વક તેમની પાસે કદી પણ પરચક્રમાણ મયાગ નહિ. એવી રીતે પરચક્રમાણ માગવાથી દેવ-ગુરુ-ધર્મની આશાતના થાય છે. અને એમના પ્રત્યે આપણા હૃદયમાં બહુમાનભાવ પણ ઘટે છે.

- ૨૮ ખાસ કારણસર ગુરુમહારાજ પાસે ઘેર બેઠાં પચ્ચક્ષાણ લેવું પડે તેમ હોય ત્યારે પણ આમ વિનય-વિવેક સહિત બહુમાનપૂર્વક જ પચ્ચક્ષાણ લેવાય, પણ ગુરુમહારાજની અનુકૂળતા જાણ્યા વિના તેમને રોકીને, ઊભા રાખીને, વંદન કર્યા વિના અને તેમને પચ્ચક્ષાણ આપવાની ફરજ પડે તેવું કરીને વિનય-બહુમાનરહિતપણે, અવિવેકપૂર્વક તો કદી પણ પચ્ચક્ષાણ લેવાય નહિ. એવી રીતે પચ્ચક્ષાણ લેવાથી તેમની આશાતના થાય અને પચ્ચક્ષાણ યોગ્ય રીતે ફળે નહિ.
- ૨૯ પચ્ચક્ષાણનો પાઠ મોટે ન આવડતો હોય તો ચોપડીમાં જોઈને પોતાની જાતે બોલી લેવો જોઈએ. તે પણ ન બની શકે તેમ હોય તો ‘મારે અમુક પચ્ચક્ષાણ છે’ એમ બોલીને જે પચ્ચક્ષાણ કરવાનું હોય તે મનમાં ધારી લેવું જોઈએ. પચ્ચક્ષાણ ધારવામાં આવે તે પચ્ચક્ષાણ લીધા બરાબર છે. પણ પુરુષોએ સાધ્વીજી મહારાજ પાસે કે માતા, બહેન વગેરે કોઈપણ સ્ત્રી પાસે પચ્ચક્ષાણ લેવાય નહિ.
- ૩૦ નવકારશી, પોરિસી વગેરે પચ્ચક્ષાણ આપણા ગામના સ્થાનિક સૂર્યોદય પ્રમાણે કેટલા વાગ્યે આવે તે ચોક્કસપણે જાણી લેવું જોઈએ. આપણી ઘડિયાળ પણ ચોક્કસપણે સૂર્યોદય સાથે મેળવેલી હોવી જોઈએ. નવકારશી આદિનાં પચ્ચક્ષાણ તેનો સમય થયા પહેલાં પરાઈ ન જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ. પચ્ચક્ષાણ સ્થિર આસને બેસીને જ પારવું જોઈએ.
- ૩૧ આયંબિલ, એકાસણું અને બીજું બિયાસણું કરી લીધા પછી મુખશુદ્ધિ કરીને તિવિહારનું પચ્ચક્ષાણ કરવું જોઈએ. પચ્ચક્ષાણનો પાઠ ન આવડતો હોય તો ‘મારે તિવિહારનું પચ્ચક્ષાણ છે’ એમ બોલીને ધારી લેવું જોઈએ. પછી ગુરુમહારાજ પાસે જઈને વંદન કરીને લઈ લેવું જોઈએ અને સાંજે સૂર્યાસ્ત પહેલાં પાણી ચૂકવ્યા પછી તરત જ પાણાહારનું પચ્ચક્ષાણ કરી લેવું જોઈએ અથવા ધારી લેવું જોઈએ.
- ૩૨ સવારનાં બધાં પચ્ચક્ષાણ દાતણ કર્યા વિના, ખાધાં-પીધાં પહેલાં જ લેવાય. દાતણ કર્યા પછી, પાણી પીધા પછી કે આયંબિલ, એકાસણું કરી લીધા પછી નવકારશી કે આયંબિલ, એકાસણું આદિનું પચ્ચક્ષાણ લેવાય નહિ.
- ૩૩ છઠ્ઠ-અઠ્ઠ આદિનાં મોટાં પચ્ચક્ષાણ કરનારે તે પચ્ચક્ષાણ ચાલુ હોય ત્યાં સુધી બીજા દિવસની રોજ પોરિસી, સાઙ્ગપોરિસી આદિ સહિત પાણાહારનું પચ્ચક્ષાણ લેવું જોઈએ.
- ૩૪ પર્યુક્ષણ જેવા મહાપર્વના દિવસોમાં તો ગુરુમહારાજને શ્રમ ન પડે, તેમનું ગળું બેસી ન જાય તે માટે સૌએ સમૂહમાં જ પચ્ચક્ષાણ લેવાં જોઈએ. દરેક છૂટાંછૂટાં લેવાં યોગ્ય નથી.
- ૩૫ મૂઠસી (મુહ્લિસહિઅં) પચ્ચક્ષાણ શ્રાવક માટે બહુ ઉપયોગી અને ઘણું ફળ આપનારું છે. મુખશુદ્ધિ કરી મૂઠસીનું પચ્ચક્ષાણ લેવું. પછી જ્યારે પણ કાંઈ ખાવું-પીવું હોય ત્યારે સ્થિર આસને બેસી, મૂઠી વાળી, નવકાર ગણી પચ્ચક્ષાણ પારી ખાઈ-પી શકાય. ખાઈ-પી લીધા પછી મુખશુદ્ધિ કરીને ફરીથી મૂઠસીનું પચ્ચક્ષાણ લેવું.
- ૩૬ આ પચ્ચક્ષાણ ખાવાપીવાના સમય સિવાય આખો દિવસ પચ્ચક્ષાણમાં અર્થાત્ વિરતિમાં રહેવાય છે. વિરતિનો લાભ બહુ મોટો છે. દરરોજ એકવાર ભોજન કરનારને દર માસે ૨૯ ચઉવિહાર ઉપવાસનો અને બે વાર ભોજન કરનારને ૨૮ ચઉવિહાર ઉપવાસનો લાભ મળે છે.
- ૩૭ પચ્ચક્ષાણ લઈને તે પાળવાની ભાવનાવાળાના પચ્ચક્ષાણનો અજાણતાં ભંગ થઈ જાય તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત ઓછું આવે છે, પણ તૂટી જવાના ભયથી પચ્ચક્ષાણ નહિ કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત મોટું આવે છે, માટે તૂટી જવાનો ભય રાખ્યા વિના પાળવાની દૃઢ ભાવના રાખીને યથાશક્તિ પચ્ચક્ષાણ અવશ્ય કરવું જોઈએ.
- ૩૮ આપણી મરજી મુજબ નહિ પણ, દેવ, ગુરુ, ધર્મની જરા પણ આશાતના ન થાય, વંદન આદિ દ્વારા તેમનો પૂરેપૂરો વિનય સચવાય તેમ વિવેકપૂર્વક વિધિસહિત પચ્ચક્ષાણ લેવું જોઈએ.
- ૩૯ ચઉવિહાર ઉપવાસ કરનારે સાંજે મોડામાં મોડું સૂર્યાસ્ત સુધીમાં ફરીથી ચઉવિહાર ઉપવાસનું (સૂરે ઉગ્ગાએ) પચ્ચક્ષાણ કરવું. સાંજે ફરીવાર આ પચ્ચક્ષાણ કરવાથી ચારેય પ્રકારનો આહાર જે દિવસે બંધ હતો તે રાત્રે પણ બંધ છે એની તેમ જ સવારે લીધેલા પચ્ચક્ષાણની પોતાને પુનઃસ્મૃતિ થાય છે.

- ૪૦ **પાણહાર :** ઉપવાસ કર્યો હોય અને તેમાં પાણી પીધું હોય તેને તિવિહાર ઉપવાસ કહેવાય છે. તિવિહાર ઉપવાસમાં પાન એટલે પાણી સિવાયના અશન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ ત્રણ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ થાય છે.
- ૪૧ જેણે તિવિહાર ઉપવાસ, આયંબિલ, નીવિ, એકાસણું કે બિયાસણું કર્યું હોય તેણે સાંજે સૂર્યાસ્ત પહેલાં પાણી ચૂકવીને પાણહારનું પચ્ચક્રમાણ કરવું.
- ૪૨ પાણહાર એટલે પાણીના ત્યાગનું પચ્ચક્રમાણ. આ પચ્ચક્રમાણ કરવામાં આવે ત્યારથી માંડીને પાણીસ્વરૂપ આહાર કે જે, દિવસ માટે ખુલ્લો હતો તે રાત્રિ પર્યંત (રાત્રિ હોય ત્યાં સુધી અર્થાત્ બીજા દિવસના સૂર્યોદય પહેલાંના સમય સુધી) બંધ થાય છે.
- ૪૩ **ચઉવિહાર :** જેણે આયંબિલ, નીવિ કે એકાસણું ઠામ ચઉવિહાર કર્યું હોય તેણે તે કરી લીધા પછી મુખશુદ્ધિ કરીને તે વખતે અને સાંજે પણ સૂર્યાસ્તને થોડી વાર હોય ત્યાં સુધીમાં ચઉવિહારનું પચ્ચક્રમાણ કરવું.
- ૪૪ **ખાસનોંધ :** પાણહાર અને ચઉવિહારનું પચ્ચક્રમાણ પ્રતિક્રમણ કરતાં પહેલાં કરાય છે. આ પચ્ચક્રમાણ કરાય છે. આ પચ્ચક્રમાણ કરાય છે ત્યારથી રાત્રિપર્યંત પાણીનો સર્વથા ત્યાગ થતો હોવાથી સંવત્સરી જેવા દિવસે સૂર્યાસ્ત પહેલાં પ્રતિક્રમણ પૂરું થઈ ગયું હોય અર્થાત્ પ્રતિક્રમણ પૂરું થઈ ગયા પછી દિવસ હોય તોપણ પાણી પિવાય નહિ. અજ્ઞાનને કારણે ગડબડ થવાનો સંભવ હોવાથી આ મહત્ત્વની વાત અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. સાંજનું પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી માત્ર તિવિહાર અને દુવિહારના પચ્ચક્રમાણવાળા જ પાણી પી શકે, તે સિવાયના પચ્ચક્રમાણવાળા પાણી પી શકે નહિ.
- ૪૫ **તિવિહાર :** જેણે આયંબિલ, નીવિ, એકાસણું કે બિયાસણું કર્યું હોય તેણે આયંબિલ, નીવિ, એકાસણું અને બીજું બિયાસણું કરી લીધા પછી મુખશુદ્ધિ કરીને તિવિહારનું પચ્ચક્રમાણ કરવું.
- ૪૬ તિવિહાર એટલે પાણી સિવાયના ત્રણ પ્રકારના આહારના ત્યાગનું પચ્ચક્રમાણ આ પચ્ચક્રમાણ કરવામાં આવે ત્યારથી માંડીને અશન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ ત્રણ પ્રકારના રાત્રિ પર્યંત ત્યાગ થાય છે, માત્ર એક પાણીસ્વરૂપ આહારનો ત્યાગ થતો નથી.
- ૪૭ **વિશેષ નોંધ:** તિવિહારનું પચ્ચક્રમાણ કરતી વખતે સાથે સાથે ‘મારે અમુક સમય (આશરે રાત્રીના ૯/૧૦ વાગ્યા) સુધીમાં અને અમુક ખાલા-લોટાથી વધારે પાણી પીવું નહિ.’ એવા અભિગ્રહનું પચ્ચક્રમાણ કરવામાં આવે અને તે અભિગ્રહનું પચ્ચક્રમાણ પૂર્ણ થયા પછી પણ ‘હવે બાકીની રાત્રિ દરમિયાન મારે પાણીનો સર્વથા ત્યાગ છે’ એવું (બીજી વાર) અભિગ્રહનું પચ્ચક્રમાણ કરવામાં આવે તલ તે વિશેષ લાભનું કારણ બને છે.
- ૪૮ સાંજના પાણહાર આદિ બધાં પચ્ચક્રમાણ (મોડામાં મોડાં) સૂર્યાસ્તને થોડી વાર હોય ત્યાં સુધીમાં લઈ લેવાં જોઈએ, અથવા ધારી લેવા જોઈએ.
- ૪૯ **“ઈચ્છકારી ભગવન્ પસાય કરી પચ્ચક્રમાણનો આદેશ દેશોજી”**
શબ્દાર્થ : સ્વકીય ઈચ્છાથી હે ભગવન્ ! કૃપા કરીને મારે યોગ્ય પચ્ચક્રમાણ કરાવશોજી.
ભાવાર્થ : મારા કે બીજા કોઈના કોઈપણ જાતના દબાણ વિના આપની પોતાની જ ઈચ્છાથી હે ભગવન્! મારા ઉપર કૃપા કરીને પ્રસન્નતાપૂર્વક (જે પચ્ચક્રમાણ કરવાની મારી ભાવના છે તે અથવા આપને યોગ્ય લાગે તે અર્થાત્ મારે યોગ્ય હોય તે) પચ્ચક્રમાણ મને કરાવશોજી.
- ૫૦ ગુરુમહારાજની સ્વકીય ઈચ્છાથી પ્રસન્નતાપૂર્વક શિષ્ય કે શ્રાવકને જે પચ્ચક્રમાણ કરાવે છે, તે પચ્ચક્રમાણની આરાધના શિષ્ય અને શ્રાવક ગુરુકૃપાના બળે નિર્વિઘ્ને કરી શકે છે. કઠિન કર્મોની નિર્જરા કરી ભવસાગરનો પાર પામે છે. જ્યારે ગુર્વાજ્ઞાનિરપેક્ષ બનીને સ્વચ્છંદપણે માસખમણને પારણે માસખમણ જેવો ઘોર તપ કરનાર પણ કર્મનિર્જરા કરી શકતો નથી. એવો સ્વભ્રંદી જીવ ચિરકાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે.